

KADOC- nieuwsbrief

2010 / 2

2010/2

Waarde lezer

In dit nummer stellen we twee nieuwe publicaties voor. Op de tweedelige uitgave “Het aartsbisdom Mechelen-Brussel. 450 jaar geschiedenis” gaan we uitgebreid in. In bijgevoegde folder vindt u de inhoudstafel en alle informatie om het boek te bestellen. Op de laatste bladzijde presenteren we de jongste KADOC-publicatie *The Transformation of the Christian Churches in Western Europe*, uitgegeven door Universitaire Pers Leuven. Beide boeken kunt u ook in de boekhandel kopen.

Graag wijzen we ook nog op de tentoonstelling *Genageld. Cartoons 10 jaar Tertio*. Die loopt tot 2 april in de pandgangen van KADOC.

Inhoud / 4 Het aartsbisdom Mechelen-Brussel. Een geschiedenis van 450 jaar / 11 Kerkelijke archivarissen vergaderen in Rome. Doorstart Sectie Kerkelijke Archieven van de Internationale Archiefraad / 13 Een brouwerszoon in politiek en bedrijfsleven. Archief Paul De Keersmaecker / 14 Vergeten vrouwen, een groepsportret. Negentiende-eeuwse congregatiestichteressen in België / 20 De christelijke kerken in West-Europa na 1945. Publicatie over hun transformatie

Cover: Prediking van een volksmissie door de jezuïeten in Basse-Wavre in 1834.
P. 3: illustratie uit het stripverhaal De kwade zijde van Nagel, 1989.

Het aartsbisdom Mechelen-Brussel

Een geschiedenis van 450 jaar

Luc Vints

Op 19 februari vond in het aartsbisschoppelijk paleis in Mechelen de voorstelling plaats van het boek *Het aartsbisdom Mechelen-Brussel. 450 jaar geschiedenis*. Na de bisdommen Brugge en Gent beschikt nu ook het aartsbisdom over een standaardwerk over zijn rijke verleden. Het is een schitterend lees- en kijkboek geworden, waarin van 1559 tot 2009 het religieuze wel en wee van aartsbisschoppen, priesters en gelovigen staat opgetekend. De realisatie van dit tweedelige werk van meer dan 700 pagina's, waarvan bovendien ook een Franstalige versie verscheen, werd gecoördineerd door KADOC.

In het midden van de zestiende eeuw werd de kerkelijke indeling van de Nederlanden grondig hertekend. De opmars van de protestantse Reformatie moest worden gestuit. Om de leer van Luther en Calvijn te counteren was er nood aan kleinere bisdommen. Na jaren van onderhandelingen en politiek getouwtrek maakte Paulus IV in 1559 de nieuwe bisdommenindeling bekend. Het aartsbisdom Mechelen werd het hoofd van de nieuwe Mechelse kerkprovincie en Mechelen de kerkelijke hoofdstad van de Nederlanden.

450 jaar later is de rijke en ongemeen boeiende geschiedenis van het aartsbisdom Mechelen-Brussel voor het eerst te boek gesteld. Een equipe van twaalf historici stond garant voor een bijzonder interessant verhaal, dat bovendien fraai is vormgegeven.

Het eerste boekdeel beslaat de periode vanaf de oprichting van het aartsbisdom tot de ingrijpende cesuur van de Franse Revolutie. Het tweede deel behandelt de geschiedenis van het aartsbisdom vanaf 1801. De ongemeen rijke iconografie - met veel nooit eerder gepubliceerde afbeeldingen - is een tweede, visuele verhaallijn die parallel loopt met de gedrukte tekst.

De betekenis van 'Mechelen' als aartsbisdom

Bij de voorstelling bleef Gerrit Vanden Bosch, archivaris van het aartsbisshoppelijk archief en een van de redacteurs van het boek, vooreerst stilstaan bij de betekenis van 'Mechelen' als aartsbisdom. Tijdens zijn 450-jarige geschiedenis heeft het aartsbisdom steeds een prominente rol gespeeld binnen de Mechelse, later de Belgische kerkprovincie. Het symbool bij uitstek voor wat het aartsbisdom de afgelopen 450 jaar op kerkelijk-religieus vlak heeft betekend, is de Mechelse catechismus. De eerste editie ervan rolde van de persen in 1609, de laatste - weliswaar in een aangepaste vorm - vlak voor het tweede Vaticaans concilie. 350 jaar lang groeiden generaties gelovigen op met dat kleine leerboekje, waar in vraag-en-antwoordvorm de essentie van de katholieke leer was samengebald. De faam van de Mechelse catechismus oversteeg ver de grenzen van het aartsbisdom.

Wanneer 'Mechelen' sprak, werd door clerus en gelovigen geluisterd. De herderlijke brieven die vanuit het aartsbisdom werden verstuurd en voorgelezen in alle parochiekerken van het aartsbisdom, hadden grote impact. In het kerkelijke en maatschappelijke debat woog de stem van de Mechelse aartsbisshop zwaar door. Tijdens het interbellum en de jaren 1950 was het overwicht van het aartsbisdom binnen de Belgische kerk zo groot dat sommigen over 'Mechelen' spraken als het 'Belgisch Vaticaan'. Noch

tans kreeg de aartsbisschop lang niet altijd zijn zin. Het spanningsveld tussen religieuze regels en voorschriften enerzijds en de geloofspraktijk anderzijds is een constante in 450 jaar bisdomsgeschiedenis.

*Religieuze ceremonie in
Brussel, 30 mei 1796.
[Brussel, Koninklijke Biblio-
theek]*

Het concept en zijn grenzen

Vanden Bosch lichtte ook het concept van de publicatie toe. De auteursequipe, onder de redactie van Jan De Maeyer, Eddy Put, Jan Roegiers, André Tihon en Vanden Bosch, koos voor een aanpak die wetenschappelijke synthese combineert met toegankelijkheid voor een breed publiek. Kerkelijke structuren komen weliswaar aan bod, maar steeds geïntegreerd in het fascinerende verhaal van vele generaties gelovigen en hun omgang met het heilige. Niet alleen de negentien Mechelse aartsbisschoppen, maar ook de parochiepriesters en hun parochianen treden voor het voetlicht. Ze komen in beeld tijdens processies en bedevaarten, in de rijke traditie van heiligen- en reliekenverering, tijdens de massamanifestaties van het 'rijke roomse leven', maar ook als gelovigen die in de geest van het tweede Vaticaans concilie zoeken naar eigentijdse vormen van kerk zijn in een snel seculariserende samenleving. Daarnaast krijgen ook de religieuzen in dit boek een prominente plaats: hun aandeel in onderwijs, ziekenzorg en caritas binnen het aartsbisdom kan moeilijk worden overschat.

KADOC-directeur Jan De Maeyer focuste bij de voorstelling op de krachtlijnen van de publicatie. Vooraf wees hij echter op de grenzen van het project. Een deel van de auteursploeg werd immers geconfronteerd met een gebrek aan voldoende voor- en deelstudies. Het zat het aartsbisdom in historiografisch opzicht blijkbaar niet altijd mee. Toen in 1930 Camille Joset en een hele schare toen bekende historici het meerdelige en rijk geïllustreerde overzichtswerk *Un siècle de l'Église catholique en Belgi-*

que publiceerden, geraakten ze niet verder dan twee delen. Het derde deel, waarin de geschiedenis van het aartsbisdom moest komen, verscheen niet. De redactie hoopt dat aan die historische lacune nu ruimschoots verholpen is.

*Bezoek van kardinaal
Van Roey aan de school van
de Dames van het Christelijk
Onderwijs in Antwerpen, 1934.
[Mechelen, Aartsbisshoppe-
lijk Archief]*

De identiteit van het aartsbisdom

siteit en succes.

Jan De Maeyer bleef vooral stilstaan bij de vraag naar de identiteit van het aartsbisdom. De ontwikkeling ervan liep als een rode draad doorheen zijn geschiedenis, met wisselende inten-

De kerkhervorming van 1559 was zo ingrijpend dat er in het aartsbisdom heel wat nieuwe, eigen instellingen moesten worden uitgebouwd. Precies die hebben bijgedragen tot de vorming van een eigen identiteit. Zo was het door aartsbisschop Hovius opgerichte seminarie, waarop afwisselend jansenisten en anti-jansenisten hun stempel drukten, over het algemeen van een betere kwaliteit dan dat van de andere bisdommen. De opeenvolgende aartsbisschoppen besteedden relatief veel aandacht aan de opvolging van de seminaristen en hun curriculum, de zorg voor hun intellectuele niveau en de creatie van een korpsgeest die doordrongen was van een visie op en spirituele beleving van het priesterschap. Van een eigen 'Mechelse clerus' was tijdens het ancien régime evenwel nauwelijks sprake. Door de beperkte benoemingsmacht van de aartsbisschop en de bescheiden impact van het seminarie was er weinig mogelijkheid tot stroomlijning. Dat zou vooral in de negentiende eeuw veranderen, toen de aartsbisschop de benoeming van zijn parochiegeestelijkheid volledig in handen kreeg.

Als primaat van de Nederlanden stond de Mechelse aartsbisschop voor gezag en continuïteit. De grote theologische en maatschappelijke discussies deden in een centrum

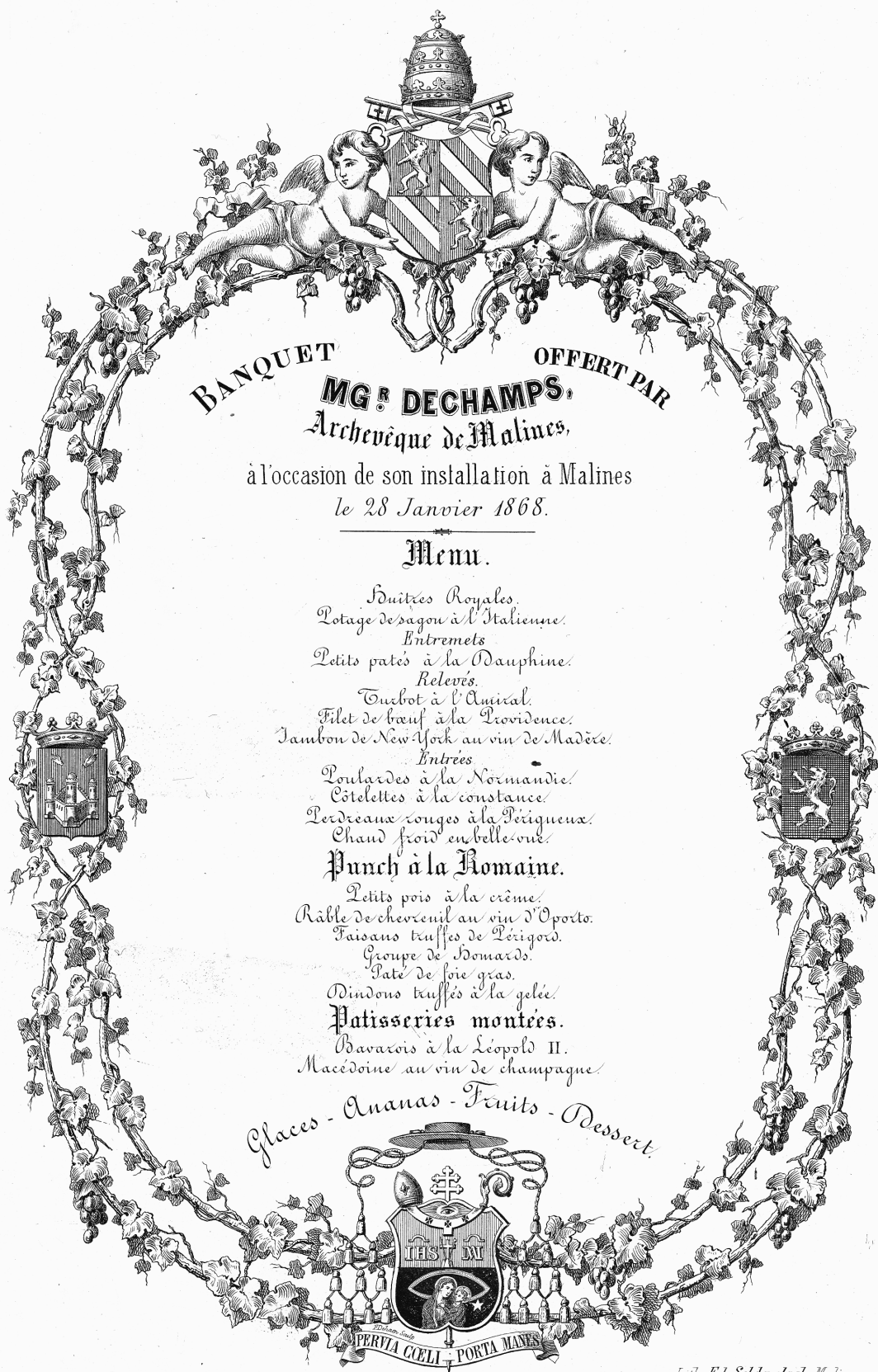
als Mechelen altijd meer stof opwaaien dan in de ‘perifere’ bisdommen. De nabijheid van zowel de universiteit van Leuven als het politieke centrum Brussel was daar uiteraard niet vreemd aan. De confrontatie tussen jansenisten en anti-jansenisten was in het aartsbisdom bijzonder scherp; verscheidene aartsbisschoppen lieten in dat verband bijzonder weinig ruimte voor discussie en droegen op die manier bij tot de escalatie van het conflict. Het negentiende- en twintigste-eeuwse aartsbisdom daarentegen gaf in gelijkaardige geschillen, met uitzondering van de Vlaamse kwestie, blijk van veel meer openheid. De Mechelse aartsbisschoppen lieten, tot zover de Heilige Stoel het toeliet, enige ruimte voor bijvoorbeeld het daensisme, het modernisme, de priesters-arbeiders en de ‘nouvelle théologie’. Ook in de materiële expressie en in de evoluties van de christelijke kunst was er ruimte voor vernieuwing. Het heeft allicht veel te maken met het intellectuele niveau van de aartsbisschoppen zelf, de zin voor esthetiek van sommige en de zin voor wetenschappelijke nuance in een context van Codex en dogma.

Vanden Bosch schetste al het belang van de Mechelse catechismus en de herderlijke brieven van de aartsbisschop en de rol van de religieuzen. De Maeyer ging daar dieper op in en wees erop dat de religieuze orden en congregaties via instructies werden attent gemaakt op het feit dat ze behoorden tot het Mechelse diocees en dat van hen geen afstandelijkheid, maar juist een grotere betrokkenheid werd verwacht. Het aartsbisdom werd trouwens gekenmerkt door een ontwikkeling van grootschalige en multifunctionele religieuze instituten, die door hun gedecentraliseerde aanpak (kleinschalige bijhuizen, kleuter- en lagere schooltjes, godshuizen enzovoort) het parochieleven ondersteunden.

Volksdevotie en -missie Meer dan in andere Belgische diocesen werden in het aartsbisdom in de contemporaine periode bovenlokale devoties gelanceerd. Het lijkt erop dat de Mechelse aartsbisschoppen daarmee het heterogene en complexe karakter van het diocees - grootsteden en plattelandsgemeenten, grote herenboeren en kleine pachters, industriearbeiders en ambachtslieden - wilden overspannen. Die devotiecampagnes waren weinig of niet geënt op de lokale devoties, maar waren opvallend universeel en eigentijds van karakter. Wilde het aartsbisdom zich daarmee op de kaart zetten van de universele wereldkerk? Het ging alleszins om een golfbeweging, zoals de devotie ten aanzien van Maria Onbevlekt Ontvangen en/of Lourdes onder Sterckx en nog meer onder Dechamps, en de devotie tot de Eucharistie bij Dechamps en Goossens. Mercier maande het hele diocees aan tot de Heilig-Hartdevotie en lanceerde energiek de nieuwe devotie tot Onze-Lieve-Vrouw Middelaars. Onder de episcopaten van Van Roey en Suenens was er de Mariadevotie, de promotie van het Marialegioen en de bezieling van de charismatische beweging. Onder kardinaal Danneels volgde de hernieuwde aandacht voor lokale en bovenlokale devoties, hoofdzakelijk van mariale aard, waarbij Scherpenheuvel en Hanswijk wel herontdekt lijken te worden.

In de postconcordataire periode zijn er treffende voorbeelden van het intense karakter van de volksmissies onder Sterckx en Dechamps. Onder Goossens werden de parochies omgevormd tot kernen van een christelijke microkosmos, die niet alleen voorzagen in religieuze zingeving, maar ook tegemoetkwamen aan sociale en culturele noden. Het gevaar was niet denkbeeldig dat de parochieclerus daarvoor organisatiemanager werd. Mercier legde de nadruk op liturgie, spirituele verdieping en geloofseducatie of apologetiek voor leken. Van Roey ging op dat elan door met de reeds

Menukaart van het banket door aartsbisschop Dechamps aangeboden bij zijn aanstelling, 1868.

Lith. Ed. Seldenslagh, Malines.

onder zijn voorganger gelanceerde Katholieke Actie. Het meest ingrijpend was allicht het aggiornamento onder Suenens, dat zowel de organisatiestructuren als de geloofsinhoud in zijn greep kreeg en een ware schokgolf veroorzaakte. Dat kardinaal Danneels het accent legde op getuigenis en verkondiging, komt dan weer over als een logische consequentie.

Een 'Belgisch' aartsbisdom

Het territorium van het aartsbisdom verschilde na het concordaat van 1801 grondig van dat van het ancien régime. Het strekt zich sindsdien uit over zowel het Nederlandstalige als het Franstalige landsgedeelte en het tweetalige gebied Brussel-hoofdstad. Het aartsbisdom kreeg daarvoor een meervoudige culturele identiteit. Binnen de Belgische kerkprovincie weerspiegelt het meer dan de andere bisdommen de Belgische samenleving met de daarbij horende communautaire gevoeligheden en evenwichten. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat sedert 1832 de aartsbisschoppen afwisselend een Nederlandstalige en een Franstalige achtergrond hebben. Kardinaal Suenens belichaamde als tweetalige Brusselaar - zij het met een overwegend Franstalig cultureel profiel - dat bicommunautaire aspect. Toen hij in 1962 het aartsbisdom opdeelde in pastorale zones - de latere territoriale vicariaten -, vielen de grenzen daarvan samen met taalkundige entiteiten. Die decentralisering versnelde een evolutie die al vroeger was ingezet, namelijk de ontwikkeling van een eigen pastorale dynamiek in respectievelijk het Nederlandstalige en het Franstalige deel van het aartsbisdom en in Brussel. In de afgelopen decennia heeft dat proces zich bestendigd en zijn de drie territoriale vicariaten in toenemende mate een eigen pastorale koers gaan varen, zij het dat via de bisschopsraad de overlegcultuur op het centrale niveau gehandhaafd bleef. Binnen die constellatie heeft 'Mechelen' zich gaandeweg een rol kunnen toe-eigenen als platform waar de beide taalgemeenschappen en de snel evoluerende Brusselse culturele smeltkroes elkaar ontmoeten.

De geschiedenis van het aartsbisdom Mechelen-Brussel en dus ook de publicatie illustreren dat grootschaligheid en verscheidenheid geen rem hoeven te betekenen op pastorale dynamiek. Het waren de aartsbisschoppen die de dynamiek, de culturele en religieuze verschuivingen elk op hun eigen en verschillende manier al dan niet onderkenden en er met hun pastoraal beleid op inspeelden.

Het aartsbisdom Mechelen-Brussel. 450 jaar geschiedenis is een uitgave van Uitgeverij Halewijn in samenwerking met het Aartsbisdom Mechelen-Brussel en KADOC. De beide delen kosten samen 110 euro. In bijgevoegde folder vindt u de inhoudstafel en alle informatie om het boek te bestellen. Het is ook te koop bij de liturgische centra en in de boekhandel. Er is tevens een Franstalige versie beschikbaar.

Kerkelijke archivariissen vergaderen in Rome

Doorstart Sectie Kerkelijke Archieven Internationale Archiefraad

Godfried Kwanten

In de schoot van de Internationale Archiefraad (International Council on Archives, ICA) zijn verscheidene secties actief die elk een bepaalde categorie archiefdiensten verenigen. Zo bestaat er ook een Sectie Kerkelijke Archieven die tot 2005 enige activiteit ontplooiëde, maar sindsdien een sluimerend bestaan kende. Een bijeenkomst van een dertigtal kerkelijke archivariissen in Rome in november 2009 moest de werking van die sectie nieuw leven inblazen.

Op de agenda van de vergadering stonden twee punten. Eerst moesten een aantal formele zaken worden geregeld, zoals doelgroep, lidmaatschap en bestuur van de sectie, afbakening van het werkterrein, initiatieven en objectieven, publiciteit en communicatie. Deze voorlopige afspraken, onder andere inzake een huishoudelijk reglement, moeten in de toekomst van een ruimere ledenvergadering het officiële fiat krijgen. De bijeenkomst was ten tweede gericht op onderlinge kennismaking en uitwisseling. In dat meer inhoudelijke luik stelden kerkelijke archivariissen de situatie van de kerkelijk-religieuze archieven in hun land voor. Collega's uit Duitsland, de Verenigde Staten, Oostenrijk, Spanje, Portugal, Engeland, Schotland, Hongarije, Australië en Israël kwamen aan het woord. Zij vertegenwoordigden katholieke, protestantse en joodse kerken en schilderden een zeer divers beeld en leerden dat de toestand van die categorie archieven zeer uiteenlopend is van land tot land. Zo zijn er vaak historisch bepaalde verschillen inzake de beschikbare financiële middelen, de inbreng en opvolging van

overheidswege, de aandacht en het toezicht vanwege de kerkelijke overheden, de inzet van professionele archivariissen, de mogelijkheden van opleiding en begeleiding, de infrastructuur, de terbeschikkingstelling, de toegankelijkheid en de valorisatie van de archieven, de mogelijkheden van herbestemming enzovoort.

Zo'n vergelijkend internationaal perspectief is bijzonder leerzaam en plaatst de situatie van de Vlaamse kerkelijk-religieuze archieven, waarover vanuit KADOC een lezing werd gebracht, in een ruimer kader. De conclusie kan niet anders luiden dan dat de situatie van die archieven in Vlaanderen om meerdere redenen bijzonder rooskleurig is en op tal van punten positief scoort in vergelijking met het buitenland. Dat is mee te danken aan de inhoudelijke rijkdom van die vaak oude archieven, aan de middelen die de Vlaamse overheid al enkele jaren aan dat erfgoedveld besteedt en aan de activiteiten van een overkoepelende en representatieve Commissie/Stuurgroep die al sinds de jaren 1980 actief is. Zo beschikken we nu in Vlaanderen over een zeer grondig en online toegankelijk overzicht van de meeste kerkelijk-religieuze archieven (parochies en religieuze instituten) dankzij de volgehouden invoer in ODIS via het project DiBIKAV (Digitale Bestandsinventaris Kerkelijke Archieven Vlaanderen). De registratie gebeurde vanuit FoKAV (CRKC) en KADOC. Ze laat een opvolging van de toestand van de Vlaamse kerkelijke archieven toe en biedt geïnteresseerde onderzoekers een prima vertrekpunt voor hun navorsingen. Kerkelijke archieven die in situ, in de parochies en religieuze instituten, vaak door vrijwilligers worden bewaard en beheerd, kunnen bovendien in belangrijke mate begeleid en ondersteund worden. Voor een eventuele externe herbestemming van die bestanden is er een sluitend vangnet van private (KADOC) en openbare archiefinstellingen. Wat de toegankelijkheid van deze archieven betreft, conformeren die bewaarinstellingen en de kerkelijke eigenaars zich aan internationale normen, wat een sterke stimulans betekent voor dat onderzoeksdomein (o.a. Forum Relins Europa en België). Valorisatie van de archieven kan gebeuren in een open sfeer; heem- en familiekundigen zowel als academische onderzoekers komen ruim aan hun trekken en ontplooiën in toenemende mate initiatieven. Bij al deze activiteiten worden archieven nooit geïsoleerd benaderd, maar is er ruimte voor een geïntegreerde aanpak van archieven, publicaties, audiovisuele bestanden en ander roerend en onroerend kerkelijk erfgoed.

Zonder in een hoerastemming te vervallen - er zijn nog heel wat aspecten voor verbetering vatbaar - mag het duidelijk zijn dat de Vlaamse kerkelijke archieven over sterke troeven beschikken en dat buitenlandse archivariissen met enige jaloezie naar de initiatieven en beschikbare middelen hier te lande kijken. 'Vlaamse modellen' van registratie, van ondersteuning en herbestemming van kerkelijk-religieuze archieven zullen de komende jaren in de schoot van de Sectie Kerkelijke Archieven ongetwijfeld worden bestudeerd en navolging krijgen.

EEN BROUWERSZOOIN IN POLITIEK EN BEDRIJFSLEVEN

ARCHIEF PAUL DE KEERSMAEKER

Godfried Kwanten

In de jaren 1990 gaf Paul De Keersmaeker (1929) grote delen van zijn politieke archief in bewaring aan KADOC. Het leeuwendeel daarvan bestond uit dossiers van zijn kabinet als staatssecretaris van Europese Zaken en Landbouw (1981-1992). Dienstbetoon, toespraken, interviews en achtergrondbundels inzake Europese aangelegenheden en landbouw vervolledigden het bestand.

Na zijn politieke afscheid in 1992 knoopte deze oud-brouwer weer volop aan bij zijn zakelijke activiteiten, maar nu op een nationaal en internationaal niveau. Een recent overgedragen archiefdeel betreft precies die loopbaan in het (internationale) bedrijfsleven. Het bevat de bundels van een vijftiental concerns waarin De Keersmaeker een topfunctie bekleedde (onder andere Interbrew, Tractebel, Union Minière, Domo, Kredietbank, Nestlé Belgilux). Daarnaast zijn dossiers aanwezig van beroepsverenigingen als de Confederatie der Brouwerijen van België en het Verbond van Landbouw- en Voedingsnijverheden.

Een groot deel van het archief bestaat ten slotte uit de documenten van de tientallen organisaties, vzw's en informele groepen waarvan De Keersmaeker lid was of waarin hij een verantwoordelijke functie bekleedde. Hier treffen we onder andere dossiers aan over zijn voorzitterschap van Europalia International en van volleybalclub Zellik, over zijn lidmaatschappen van De Warande en het BierConvent International Benelux en over zijn aanwezigheid op de Bilderbergconferenties en het World Economic Forum.

Het archief toont hoe een lokaal verankerd bedrijfsleider en politicus (De Keersmaeker was burgemeester van Kobbegem en later van de fusiegemeente Asse) na een nationaal politiek mandaat uitgroeide tot een succesvol internationaal manager. Het geeft niet alleen inzicht in de evoluties van de betrokken (groot)bedrijven in de afgelopen decennia, maar werpt ook een licht op de financieel-commerciële en maatschappelijke netwerken en op de formele en informele circuits waarin De Keersmaeker zich bewoog, op de personen die hij daarin ontmoette en op de standpunten die hij innam. Het archief De Keersmaeker is toegankelijk na toestemming van de bewaargever.

Vergeten vrouwen, een groepsportret Negentiende-eeuwse congregatiestichteressen in België

Kristien Suenens

Aartsbisschop Victor Dechamps (1810-1883), jezuïeten Jean-Baptiste Boone (1794-1871) en Aloïs Legrelle (1818-1883) en parochiepriester Petrus Bogaerts (1803-1883): op zijn minst enkele namen van deze negentiende-eeuwse clerici klinken kerkhistorici bekend in de oren. Maar wie waren Fanny Kestre (1824-1882), Anna de Meeûs (1823-1904), Antoinette Cornet (1820-1886) en Wilhelmina Telghuys (1824-1907)? Zij hebben slechts enkele vage sporen nagelaten in de recente Belgische geschiedschrijving. Toch vormden deze acht mannen en vrouwen vier duo's van belang binnen de context van de negentiende-eeuwse katholieke revival in België. Ze waren verantwoordelijk voor de stichting van vier (semi-)apostolische zustercongregaties in het aartsbisdom Mechelen even na het midden van de negentiende eeuw. De rol van de vier mannen in de stichtingsverhalen is goed gedocumenteerd. Maar naast en zelfs voor hen stonden ook vier vrouwen; sterke, gepassioneerde en inspirerende vrouwen. Hun namen haalden de geschiedenisboeken echter niet. Kristien Suenens tracht in haar doctoraatsonderzoek '19de-eeuwse congregatiestichteressen. Een groepsportret' (KADOC-K.U.Leuven, promotor: prof. Jan De Maeyer) het belang van hun leven en werk te achterhalen.

Selectie en onderzoeksthema's

Ontelbare nieuwe zustercongregaties met een actief apostolaat zagen het levenslicht in het België van de negentiende eeuw. Het hoogtepunt van de Belgische “temps des fondations” (Langlois) viel midden het zogenaamde religieuze reveil (ca. 1830-ca. 1860), een periode van algemene religieuze heropleving. Toch verliep de zoektocht naar representatieve en goed gestoffeerde ‘casestudy’s’ van deze stichtingsgolf niet probleemloos. Vele congregatiearchieven - met voorsprong het belangrijkste studiemateriaal voor dit onderzoek - zijn slechts karig bedeeld met (ego)documenten van hun vrouwelijke stichteressen. Slechts een tiental geconsulteerde archieven bevatten voldoende interessant bronnenmateriaal om een doorgedreven studie van de rol van hun stichteres mogelijk te maken. Het oorspronkelijke doel om een representatieve selectie te maken van de vele honderden nieuwe negentiende-eeuwse vrouwencongregaties moest dan ook al snel worden opgeborgen. Uiteindelijk werd gekozen voor een coherente selectie van vier vrouwen die aan de basis lagen van vier apostolische of semi-apostolische instituten gesticht in de jaren 1850 en 1860 binnen het toenmalige aartsbisdom Mechelen.

Anna de Meeûs was in 1857 de eerste van de vier bestudeerde vrouwen die erin slaagde om een formeel erkende zustercongregatie op te richten. Haar instituut van Dames de l'Adoration Perpétuelle was een semi-apostolische congregatie die zowel van de aanbidding van het Heilig Sacrament als van een brede waaier aan liturgische en religieuze-educatieve activiteiten haar hoofddoel had gemaakt. Rond dezelfde tijd stichtte Fanny Kestre een gelijkaardige zustersgemeenschap in de hoofdstad. Haar congregatie werd in 1867 door het aartsbisdom erkend als de Dames de Sainte-Julienne, Apostelinnen du Très Saint Sacrement. Ten zuiden van Brussel, in Terhulpen, richtte Antoinette Cornet in 1864 de onderwijscongregatie van de Soeurs du Sacré Coeur de Marie op. In Antwerpen, ten slotte, wist Wilhelmina Telghuys haar activiteiten ten voordele van wezen en ‘bedreigde’ vrouwen in 1868 te bestendigen door de oprichting van haar congregatie van Dienstmaagden van de Heilige Harten van Jezus en Maria.

Vanuit het beschikbare bronnenmateriaal zal een poging ondernomen worden om de persoonlijke verhalen van die vier vrouwen te reconstrueren tegen de achtergrond van de algemene socio-economische, culturele en religieuze ontwikkelingen van die tijd. Cruciaal thema van het onderzoek is dan ook de evolutie van hun karakters, motieven, ambities, strategieën en verwezenlijkingen in verhouding tot hun interactiepatronen met andere actoren in het stichtingsproces, in het bijzonder hun mannelijke medestichters. Binnen het kader van hun evoluerende posities als vrouwen, stichteressen, oversten en religieuzen worden vragen gesteld over hun mogelijkheden, drijfveren en strategieën om een uitdagend project als de stichting van een nieuwe congregatie aan te vatten en te volbrengen in een tijdperk van hernieuwde religieuze vitaliteit, maar evenzeer van drastische socio-economische veranderingen en gespannen politieke relaties; over de verhouding tussen hun sociale en spirituele motieven; over de rol van hun sociale netwerken; over de impact van een vrouwelijke (klooster)spiritualiteit, vrouwelijk charisma en vrouwelijk apostolaat binnen de context van de vroomheid van het reveil en de romantiek; over hun mogelijkheden en wensen om de bestaande genderverhoudingen bij te stellen of te verdedigen; over hun eigen beschouwingen ten aanzien van hun posities als (religieuze) vrouwen in een door mannen gedomineerde (religieuze) wereld.

Vier vrouwen Een eerste invalshoek voor de onderzoeksproblematiek is de vorming van het (vrouwelijke) karakter en de sociale en spirituele ‘roeping’ van de bestudeerde vrouwen. Van belang zijn de invloeden van hun jeugdervaringen, hun familiale netwerken en hun relaties met mannelijke compagnons. De vier vrouwen werden geboren in de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830), toen het aankomende religieuze reveil reeds kiemde, maar nog aan sterke controle van overheidswege was onderworpen. Ze groeiden op in het klimaat van religieuze vrijheid en enthousiasme dat de eerste decennia na de Belgische onafhankelijkheid kenmerkte. Het militante, passionele en actieve ethos van het religieuze reveil werd hun van thuis uit en door de leerkrachten van hun kloosterinternaten meegegeven en was cruciaal voor de ontluiking van hun specifiek vrouwelijk, religieus en overduidelijk sociaal engagement.

De oproep tot sociale actie die het negentiende-eeuwse katholicisme kenmerkte, was bij aanvang immers de belangrijkste roeping van elk van deze vier vrouwen. Meer dan geïnspireerde religieuze denkers, waren ze in de beginfase in de eerste plaats vrome ‘dames d’œuvres’. Anna, Fanny, Antoinette en Wilhelmina startten met religieus geïnspireerde sociale activiteiten zonder dat daar een duidelijk spiritueel project aan verbonden was. Wel voelden ze allemaal de drang om hun leven in dienst te stellen van God en de medemens. Sterk getroffen door de nieuwe culturele en socio-economische noden van hun generatie, zetten ze de eerste stappen op het vlak van (religieus) meisjesonderwijs, wezenzorg, opvang van vrouwen in nood of hulp aan arme parochiekerken. Hun zin voor initiatief, die soms obsessionele vormen aannam, was net als hun ethos van vrome actie van thuis uit ingeprent. De vier bestudeerde stichteressen waren immers allemaal dochters van koopmansfamilies, ondernemers of invloedrijke actoren op het economische toneel.

Hoewel hun streven naar sociale actie soms in tegenspraak leek te zijn met wat destijds gepast werd geacht voor vrouwelijke adolescenten, hadden de vier jonge vrouwen niet de intentie om de bestaande genderconventies uit te dagen. Ondanks hun succesvolle sociale activiteiten, zochten ze - vaak op een rusteloze en zelfs wanhopige manier - naar een sterke mannelijke en inspirerende gids. Vaak vonden ze hun leidsman in de persoon van een individuele biechtvader, die later uitgroeide tot een belangrijke medestander in het stichtingsproces van hun congregaties. Het mag geen verrassing zijn dat de vier vrouwen uiteindelijk terecht kwamen bij leden van prestigieuze religieuze instituten als de jezuïeten en de redemptoristen of vooraanstaande leden van de diocesane clerus. In de aanvangsfase fungeerden de mannelijke compagnons in de eerste plaats als een schouder om op uit te huielen en een vaderfiguur om naar op te kijken. De exacte (evolutie van de) wederzijdse invloeden tussen de vrouwen en hun biechtvaders moeten nog nader worden bekeken. Alleszins waren hun ‘genderpatronen’ bij aanvang uitstekend op elkaar afgestemd en verhoogde hun samenwerking de slaagkansen van de stichtingspogingen.

Vier stichteressen Zelfs ten tijde van het reveil van het midden van de negentiende eeuw was de stichting van een nieuwe religieuze congregatie geen eenvoudige opdracht. De vier vrome vrouwen moesten hun goede intenties, hun spirituele en sociale motieven en hun persoonlijke ambities immers zien om te vormen tot een aantrekkelijk en stabiel religieus project. Die evolutie vormt een tweede belangrijke invalshoek voor het onderzoek.

In de eerste plaats moesten de stichteressen op zoek naar modellen waarop ze hun eigen stichtingsprojecten konden enten. Want, hoe creatief en vastberaden ze aanvankelijk waren in de ontwikkeling van hun sociaal-religieuze initiatieven, zo terughoudend en onervaren waren ze op het vlak van de concrete spirituele en organisatorische invulling van hun kloosterdroom. Actief op zoek naar voorbeelden kwamen ze terecht bij reeds bestaande instituten, binnen en buiten de grenzen van het aartsbisdom. Ook de voornoemde biechtvaders hadden hun inbreng. Als medestichters van de congregaties trachtten ze eigen accenten aan de identiteit van de nieuwe instituten toe te voegen, in de lijn van hun persoonlijke spirituele interesses of religieuze achtergronden. De precieze rolverdeling tussen de stichteressen en hun mannelijke medestanders verschilde van congregatie tot congregatie, maar leek in de vier bestudeerde gevallen bij aanvang relatief vlot te verlopen.

Links: Wilhelmina Telghuys.

Rechts: Fanny Kestre.

Andere perikelen waren er bij de congregatiestichtingen echter te over. De vier stichteressen werden allemaal geconfronteerd met moeilijke materiële stichtingsomstandigheden. Bovendien waren er de problemen met weldoeners en financiers, die de zusters vaak zware eisen oplegden. Andere stichteressen kregen af te rekenen met virulente kritiek, niet enkel uit antiklerikale of liberale hoek, maar ook van concurrerende instituten op zoek naar nieuwe novices, middelen of gunsten van de kerkelijke overheden. Die kerkelijke overheden in het aartsbisdom hadden hun politiek ten aanzien van de talrijke nieuwe zustercongregaties tegen het midden van de negentiende eeuw immers danig verstrakt. De strijd om een kerkelijke bevestiging van een nieuw religieus initiatief was soms dan ook erg bits en vergde van de vier stichteressen de nodige diplomatie en de nodige ruggensteun van sociale en familiale netwerken. Eigenlijk was het een tactiek die het midden hield tussen (gespeelde) vrouwelijke onderdanigheid, vastberadenheid en een onvoorwaardelijk vertrouwen in de 'goddelijke voorzienigheid' die hun toeliet hun congregaties succesvol op te richten.

*Links: Antoinette Cornet.
Rechts: Anna de Meeûs.*

Vier oversten De identiteit die de vier stichteressen voor hun congregaties uitdachten, bestond - zoals viel te verwachten - aanvankelijk uit een dominant apostolisch aspect, zelfs in de semicontemplatieve congregaties van Anna de Meeûs en Fanny Kestre. Geleidelijk aan trad evenwel een proces van ‘verkleooster-ring’ en spirituele intensivering op. Eens het stichtingsproces van de congregaties was afgerond, gingen de vier stichteressen, intussen uitgegroeid tot kloosteroversten, meer en meer de nadruk leggen op het belang van een echte kloosterspiritualiteit. Die spiritualiteit werd in de eerste plaats geënt op de vroomheid van het reveil en de romantiek. Mariaal, eucharistisch en met een grote devotie voor het Heilig Hart en de Heilige Familie, paste de kloosterspiritualiteit van de vier congregaties perfect binnen de (bij vrouwen) populaire devotievormen van de negentiende eeuw. Door de implementatie van een strakker schema aan geestelijke oefeningen, gebedstijden en misdiensten trachtten de vier oversten zich ook in te schakelen in de traditie - en het prestige - van de contemplatieve en monastieke vrouwenkloosters uit het ancien régime.

De evolutie van een veeleer impliciete vroomheid naar een uitgesproken kloosterspiritualiteit paste binnen de consolidatieprocessen van de vier nieuwe congregaties. Eens de congregaties grondig waren verankerd, volgde immers een periode van reflectie en expansie. Hoe Anna, Antoinette, Fanny en Wilhelmina met die nieuwe uitdaging omgingen, vormt een derde belangrijk perspectief in het onderzoek. Opnieuw hing het af van hun creativiteit, hun doorzettingsvermogen en hun strategische inzet van sociale netwerken en middelen of hun congregaties uitgroeiden tot stabiele instituten met een lokale, regionale of internationale uitstraling.

Zo werden de oversten er zich van bewust dat spiritualiteit een middel was om de eenheid binnen hun expanderende congregaties te bewaren. Bovendien ontdekten ze dat

devotionele 'uitmuntendheid' en regelgetrouwheid belangrijke elementen waren om hun invloed en prestige binnen en buiten de kloostermuren te vergroten. Boetedoening en nederigheid werden de twee nieuwe kernbegrippen in hun religieus denken. Als kloosterstichteressen en -oversten streefden ze naar eerherstel voor de 'misdaden' die Jezus, God en de kerk waren 'aangedaan' door de Franse revolutionairen en door de 'religieuze onverschilligheid' van hun generatiegenoten. Ook dat gedachtegoed was sterk beïnvloed door de melancholische, extraverte en passionele godsvrucht van de romantiek en het reveil. Maar het was niet uitsluitend religieus of altruïstisch geïnspireerd. Door de nadruk te leggen op (feminiene) nederigheid en boetedoening kregen de vier vrouwen middelen in handen om hun eigen zusters te disciplineren en om een groter maatschappelijk prestige te verwerven. Het vrouwelijke aspect ervan werd extra in de verf gezet door de kloosterlijke Mariaverering. De nederige positie van de Moeder Gods was een ideaal voor de kloosteroversten en hun zusters. Tegelijkertijd legitimeerde het morele prestige van Maria hun sociale positie als onafhankelijke, maar vrome en nederige vrouwen.

Hoewel verder onderzoek nog nodig is, lijkt het welslagen van het consolidatieproces van de congregaties in grote mate afgehangen te hebben van de ondernemerskwaliteiten van de stichteressen en van de ontwikkeling van hun persoonlijk charisma als oversten en 'moeders'. Hun groeiende individuele identiteit had onvermijdelijk ook een impact op hun relaties met mannelijke medestichters, weldoeners, familie, kerkelijke overheden en de eigen zusters. Als volwassen en gerespecteerde kloosteroversten deinsden de vier bestudeerde vrouwen er niet meer voor terug om zelf de strategieën en de mensen uit de kiezen waarmee ze verder wilden samenwerken.

Vier uitzonderlijke (religieuze) vrouwen?

Andere vragen die door het onderzoek worden opgeworpen en enigszins als conclusie kunnen dienen, betreffen de historische betekenis van de vier bestudeerde vrouwen, stichteressen en oversten. Vormen hun verhalen een representatief portret van de gemiddelde negentiende-eeuwse congregatiestichteres? Was hun vrouwelijk, sociaal en spiritueel charisma de uitkomst van een unieke mix van achtergronden, karakters, motieven, ambities, strategieën en netwerken of veeleer een *conditio sine qua non* voor iedere succesvolle congregatiestichting?

Hoe staan de levensverhalen van de vier vrouwen tegenover het curriculum vitae van een 'gewone' zuster? Bovendien rijst de vraag of Anna, Fanny, Antoinette en Wilhelmina uitzonderlijke vrouwen tout court waren. Ze vertoefden overduidelijk binnen de grenzen van het negentiende-eeuwse culturele en religieuze spectrum. Ze maakten geen aanstalten om de bestaande genderconventies op een fundamentele manier te wijzigen. Ze conformeerden zich grotendeels aan het beeld van de nederige en toegewijde vrome vrouw, al gebeurde dat gedeeltelijk vanuit een tactiek om hun doelen en ambities te realiseren. De vier stichteressen waren er zich dus duidelijk van bewust wat het betekende om een negentiende-eeuwse vrouw te zijn. Maar waren ze niettemin bereid om te strijden voor een bijzondere 'sociale niche' voor zichzelf die hun een relatief onafhankelijke plaats zou opleveren binnen een door mannen gedomineerde wereld, evenals een gerespecteerde positie als fatsoenlijke negentiende-eeuwse 'dames'?

DE CHRISTELIJKE KERKEN IN WEST-EUROPA NA 1945

PUBLICATIE OVER HUN TRANSFORMATIE

Het religieuze landschap in West-Europa veranderde aanzienlijk na de Tweede Wereldoorlog. Vooral de christelijke kerken, die tot dan bijzonder invloedrijk waren geweest, ondergingen een ingrijpende transformatie. Daarover gaat de nieuwe KADOC-publicatie *The Transformation of Christian Churches in Western Europe / La transformation des églises chrétiennes en Europe occidentale (1945-2000)*. Het boek stond onder de redactie van Leo Kenis, Patrick Pasture en Jaak Billiet, allen verbonden aan de K.U.Leuven, en verscheen in de reeks "KADOC Studies on Religion, Culture and Society", uitgegeven door Universitaire Pers Leuven.

De publicatie bevat zeventien bijdragen van historici en sociologen uit diverse binnen- en buitenlandse universiteiten. Het eerste deel biedt analyses van de positieveranderingen van de kerk in het naoorlogse West-Europa. Het gaat op zoek naar continuïteit en discontinuïteit, met onder meer bijzondere belangstelling voor België (Dobbelaere en Billiet), Nederland (Winkeler) en de Franstalige wereld (Fouilloux). In het tweede deel komen verschillende topics aan bod, zoals sociale ethiek (Verstraeten), de positie van de vrouw (Korte), oecumene (Houtepen en Ucko) en de houding tegenover migranten (Billiet, Dobbelaere en Cambré). Het derde deel ten slotte focust op het tweede Vaticaans concilie (Chenaux en Grootaers) en zijn invloed op de protestantse kerken (Birmelé) en de religieuze instituten (Schmiedl).

Het boek telt 352 p. en kost 36 euro. U kunt het bestellen bij Universitaire Pers Leuven (<http://upers.kuleuven.be>) of in de boekhandel.

Met steun van de
Vlaamse overheid

*Werkten mee aan dit nummer / Lieve Claes / Jan De Maeyer / Godfried Kwanten / Kristien Suenens / Luc Vints / **Vormgeving** / Alexis Vermeylen / **Druk** / Peeters, Herent / **Versijnt tweemaandelijks** / wordt op aanvraag kosteloos toegezonden / **Kantoor van afgifte** / 3000 Leuven 1 / **Verantwoordelijke uitgever** / Emmanuel Gerard / Kortrijksestraat 351 / 3010 Leuven (Kessel-Lo)*

*KADOC / Documentatie- en onderzoekscentrum voor religie, cultuur en samenleving / **Adres** / Vlamingenstraat 39 / B - 3000 Leuven / **Telefoon** / +32 (0) 16 32 35 00 / **Fax** / +32 (0) 16 32 35 01 / **E-mail** / postmaster@kadoc.kuleuven.be / **Internet** / <http://kadoc.kuleuven.be>*

***Giften voor KADOC** / kunnen worden overgemaakt op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding '400/0000/53084 gift KADOC'. Vanaf 30 euro wordt een fiscaal attest bezorgd.*

Uw steun voor de realisatie van het nieuwe erfgoeddepot in Heverlee blijft ook erg welkom. Inlichtingen over de modaliteiten van het bouwfonds vindt u in een speciale brochure die u op eenvoudige aanvraag wordt toegezonden.

U kunt natuurlijk ook rechtstreeks het bouwfonds steunen via een overschrijving op rekeningnummer 734-0194177-89 van de K.U.Leuven met vermelding '400/0000/49448 gift KADOC'. Ook daarvoor wordt vanaf 30 euro een fiscaal attest bezorgd.